

ФУНКЦІЙНО-СЕМАНТИЧНЕ ПОЛЕ ПОРІВНЯННЯ В РОМАНІ «БЕРЕГ ЛЮБОВІ» ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

У статті аналізується функційно-семантичне поле порівняння на тлі художнього тексту Олеся Гончара, характеризується моноцентричне поле, яке об'єднує елементи різних ієрархічних мовних рівнів, що реалізують компаративну семантику.

Ключові слова: порівняння, функційно-семантичне поле порівняння, ядерні компоненти, периферійні компоненти.

В статье анализируется функционально-семантическое поле сравнения на фоне художественного текста Олеся Гончара, характеризуется моноцентрическое поле, которое объединяет элементы разных иерархических языковых уровней, которые реализуют компаративную семантику.

Ключевые слова: сравнение, функционально-семантическое поле сравнения, ядерные компоненты, периферийные компоненты.

This article reveals the functional-semantic field of comparison on the base of fiction text by Oles Honchar the monocentrum field which join elements of different language levels that help to realize comparative semantics are characterized.

Key words: comparison, functional-semantic field of comparison, nuclear components, periphery components.

Здатність людського мислення зіставляти, порівнювати явища об'єктивної дійсності знаходить реалізацію в художньому творі. У лінгвістичній літературі значна увага приділяється вивченню порівняльних конструкцій у працях І. К. Кучеренка, Д. Х. Баранника, І. М. Уздиган, Т. С. Баран, Н. Т. Шаповалової та інших.

Метою пропонованого дослідження є з'ясування ядерних та периферійних компонентів функційно-семантичного поля порівняння в романі «Берег любові» Олеся Гончара.

«У розмаїтті його творчості владно звучать притаманні тільки Гончарові стилістичні індивідуальні властивості, але разом з тим її проймає гармонія глибоко відчутного народного мелосу, властива кожному його романові. Вона розвивається вільно, спонтанно, не стиснуто, але й не надмірно», – пише М. Бажан [1, с. 6]. Такою є мова роману «Берег любові» Олеся Гончара, твір філософського змісту про сенс людського життя, про відповідальність і причетність кожного з нас до всього, що діється на землі.

Розгляд у статті ФСП порівняння здійснюється з урахуванням логіко-граматичної моделі порівняння (суб'єкта, об'єкта й основи), запропонованої І. К. Кучеренком [3, с. 9]. В українському мовознавстві домінує дефініція порівняння, запропонована Л. І. Мацько: «Порівняння – фігура мови, що полягає у зображенні особи, предмета, явища чи дії через найхарактерніші ознаки, які є органічно властивими для інших: дівчина струнка, як *тополя*; волошки сині, як *небо*; надворі тепло, як *улітку*» [5, с. 469].

Отже, у широкому розумінні в основі порівняння «лежать логічні операції виділення найсуттєвішої ознаки описуваного через пошук іншого, для якого ця ознака є виразнішою, зіставлення з ним і опис» [5, с. 469].

Важлива роль порівняння в мисленні людини, її пізнавальній діяльності, створенні картин світу, змалюванні образів, тому Олесь Гончар у романі «Берег любові» послуговується найрізноманітнішими конструкціями порівняльної семантики. Водночас на тлі різноманітних мовних явищ порівняння виділяється не тільки широким застосуванням, а й різноманітністю структури, граматичних значень, специфікою реалізації компаративного змісту.

Сучасна українська мова характеризується широким спектром вираження порівняльних відношень, якими в тій чи іншій мірі користуються носії мови. Функційно-семантичне поле (ФСП) порівняння за своєю структурою є різноплановою величиною і утворює моноцентричне поле, яке об'єднує елементи різних ієрархічних мовних рівнів, що реалізують компаративну семантику. ФСП порівняння репрезентується ядерними і периферійними компонентами. Ядро ФСП порівняння утворюють такі типи ступеньованих компонентів: 1) вищий і найвищий ступені порівняння прикметників; 2) вищий і найвищий ступені порівняння якісно-означальних прислівників. Відзначимо, що вищезазначені елементи мають власний інвентар диференційних ознак, які визначають їхнє місце в загальній специфіці граматичного ладу української мови.

Периферію ФСП порівняння формують мовні засоби різних рівнів мови: адвербіалізовані словоформи орудного відмінка із порівняльним значенням, прислівники з префіксом *по-* і суфіксами *-ому*, *-ему*, *-и*; синсемантичні слова (*схожий*, *подібний*, *скидатися*, *здаватися*); порівняльні звороти і складнопідрядні речення з підрядним порівняльним.

Авторським задумом встановлюються семантичні інваріанти уживання ступенів порівняння прикметників шляхом побудови найрізноманітніших моделей. Відзначимо, що на семантику ступенів порівняння безпосередньо впливає граматична система української мови, рівень кодифікації словника Олесь Гончара, лицаря червоного письменства, українського новеліста, повістяра, романіста. Семантична конкретизація та диференціація ступенів порівняння прикметників зреалізована при їхньому функціонуванні в романі «Берег любові» Олесь Гончара.

У більшості випадків цей процес відбувається в мікро- чи в макроконтексті, принагідно зауважимо, що у творі компаративних

прикметників 17 одиниць (*веселішу, вищому, кращий, миліша, менше* та ін.), найвищого ступеня порівняння – 54 одиниці (*найгаласливіші, найновіші, найбільшої, найтяжчі, найміцнішої, найпотрібнішу, найсинішому* та ін.). На формування релятивно-нормативного значення компаратива впливають фонові знання про норму ознаки і релевантні пресупозиції мовця (Інна, Панас Омелянович та ін.) й адресата (дядько Андрон, Інна та ін.), наприклад: *І хоч Інна сама й не приймала цього, слово «дядько» для неї ніколи лайкою не було, та все ж зараз хотіла знайти якесь шановитіше слово* [2, с. 92]; *<...> хай ви інші, хай ви будете розумніші, проникливіші за нас <...>* [2, с. 177]; *Потім «Оріон» потрапив у зону дії найстрашнішого в цих широтах урагану* [2, с. 130]; *Інна – це та найвища премія, яку тобі видало життя* [2, с. 137].

У позиції показника порівняльних відношень уживається прикметник *схожий*, семантична структура якого включає сему порівняння, який має спільні або подібні риси з ким-, чим-небудь, наприклад: *на татарина схожий юнак, схожа на Інку, схожий на Чередниченків голос, схоже на судно* та ін. Прикметник релятивної семантики *схожий* прогнозує заповнення залежної відкритої позиції іменником у знахідному відмінку з прийменником *на*, наприклад: *Часом, коли хвору зморює напівсон, привиджується їй рептилійка, схожа на ящірку* [2, с. 192].

Серед адвербіальних лексем чітко вирізняється розряд уподібнювальних прислівників, які становлять проміжний тип між якісно-означальними та прислівниками способу дії.

У романі автор послуговується прислівниками з префіксом *по-* і суфіксами *-ому, -ему (-ему), -и* та адвербіалізованими формами орудного відмінка іменників із порівняльним значенням. Як свідчить фактичний матеріал, автор послуговується локативними прислівниками, які походять від відносних прикметників, що мають в основі іменники — географічні назви. Система локативних прислівників не є однорідною:

1. Назви міст, країв: *по-римському, по-гуцульському* та ін. Прислівники цієї групи вказують на мову етносу, на спосіб виконання дії, порівняння відповідно до звичаїв певного народу, народності, наприклад: *Не по-римськи свищуть, завивають тутешні вітри <...>* [2, с. 22]; *Щоразу такого дня наряджала мене мама по-гуцульському <...>* [2, с. 162];

2. Назви будь-якого конкретного і функційного простору взагалі: *по-домашньому, по-тутешньому* та ін. Адвербіальні лексеми цієї підгрупи порівнюють дії відповідно до їх виконання в певному місці, наприклад: *Віяло від неї певністю на всіх, по-домашньому тепліше ставало <...>* [2, с. 56]; *Колоду хтось виволік аж на піщану пагорбину, що по-тутешньому зветься джума* [2, с. 72].

Антропонімічні порівняльно-уподібнювальні прислівники диференціюються за ознаками:

1. За службою, професією, соціальним станом, різним родом занять: *по-вченому, по-моряцькому* та ін., наприклад: *<...> на сталевім кінці доладнувати «гашу», що по-вченому зветься «огон»* [2, с. 34]; *<...> чи отой*

твій трудовий наперсток, що **по-моряцькому** зветься гарда ман <...> [2, с. 35].

2. За віком, статтю: *по-дівочному, по-дитячому, по-старечому* та ін., наприклад: «Дядя Андрон» – це надто **по-дитячому, по-давньому** <...> [2, с. 92]; *На мамі теж яскравіє нова хустка, вона пов'язала її довкруг голови по-дівочному і якось аж помолодшала* [2, с. 83]; *Маленький ішов, ще більше зісохлий, хода по-старечому непевна* <...> [2, с. 73].

3. За рисами характеру, поведінкою, зовнішніми та внутрішніми якостями людини: *по-панібратському, по-незнайомому* та ін., наприклад: **По-панібратському до тебе підхихикує!** [2, с. 48]; *І, обернувшись до неї, Віктор несподівано підморгнув Інні якось по-незнайомому* [2, с. 79].

Темпоральні порівняльно-уподібнювальні прислівники, що мають значення часової ознаки «так, як буває в якийсь час»: *по-сучасному, по-жнив'яному, по-останньому, по-осінньому, по-новому, по-святковому* та ін., наприклад: *Любить Інна цей степ, <...> любить його і ось таким, по-жнив'яному* звированим, закіптюженим, у хмарах трудової пилюки [2, с. 82]; *Айстри та майори-паничі завітували біля кураївських палісадників, здається ще яскравіш, по-останньому, по-осінньому* <...> [2, с. 174].

У творі письменник спорадично послуговується прислівником *по-латині*, напр.: <...> *бився та люто лаявся по-латині* [2, с. 24].

Порівняльно-уподібнювальні прислівники займенникового походження, які утворюють кількісно обмежену групу; їм властиве найбільш загальне значення, вони ніколи не виступають як ознаки назв, суб'єкта, об'єкта, якості, а виконують у мові, як і займенники, лише порівняльно-вказівну функцію, отже, мають значення узагальнено-вказівне.

У романі зафіксовані прислівник *по-нашому*, наприклад: <...> *щось белькоче по-своєму, а по-нашому тільки йойкає під шприцом* [2, с. 32]; прислівник *по-своєму*, наприклад: *Одне слово, хотіли Інною по-своєму розпорядитись, але тут вона вже виявила характер* <...> [2, с. 75]. Прислівник *по-всякому*, наприклад: *Тлумачити, що то за «кура», можна по-всякому, на різні лади* <...> [2, с. 89].

Відзоонімічні прислівники, які утворюються від присвійно-відносних прикметників, що в свою чергу походять від назв іменників — плазунів, птахів: *по-змійному, по-журавлиному* та ін., наприклад: *Зовсім близько перед нею теж по-змійному в'ється у танку, трясє плечима* <...> [2, с. 6]; *Збадьорений, по-журавлиному гордовито він ступав поруч з Інною* <...> [2, с. 81].

Серед порівняльно-уподібнювальних прислівників можна виокремити адвербіалізовані форми іменників із порівняльним значенням. В основі значення таких лексем лежить метафора за зовнішніми ознаками предмета чи явища, живої істоти або за основними властивостями, які їм притаманні. Адвербіалізовані лексеми з порівняльним значенням мають загальне значення — «ким, чим, як, тобто подібно до кого, чого (дивитися вовком,

вишні посипалися *градом*)» [4, с. 12]. Вибір адвербіалізованих форм орудного відмінка іменників із порівняльним значенням забезпечується не тільки мовною, а й літературно-художньою свідомістю письменника і обґрунтований стилістичною метою.

Серед порівняльно-уподібнювальних прислівників синтаксичного ступеня адвербіалізації виділяємо:

1. Адвербіалізовані лексеми, які походять від іменників – назв птахів: *гусаком* та ін., наприклад: *Сидить такий покірненький, аж присмучений, шию витягнув гусаком, очі в стелю пустив* <...> [2, с. 134].

2. Адвербіалізовані лексеми, які позначають різні явища природи, стихійні явища тощо: *хмарами* та інші, наприклад: <...> *а завтра вона вже тут стане хмарами* [2, с. 225].

3. Прислівники, які походять від іменників — конкретних назв предметів, найчастіше тих, що пов'язані з трудовою діяльністю людини: *горами, купою, драбиною, хвостиком, купами, снопом, вузлом* та ін. Адвербіалізовані лексеми виражають образну характеристику дії через вказівку на подібність предметів за формою, кольором та іншими ознаками, наприклад: *Буде, буде урожай, хліб горами лежатиме на гарманах!* [2, с. 68]; *Авоськи ще й зараз лежать, звалені купою, біля Інниного вагончика* [2, с. 73]; *Мама несе таріль з наїдками до столу, де вже й так горою всього* <...> [2, с. 83]; *Вона* <...> *бігала за ним повсюди хвостиком та сама зачіпала до жартів* <...> [2, с. 85].

Мовне порівняння має ще один обов'язковий елемент – показник компаративних відношень – сполучник, «що відіграє вирішальну роль у реалізації компаративного змісту в чотириелементній моделі порівняльної конструкції («суб'єкт» – «об'єкт» – «основа» – «показник»), оскільки забезпечує її цілісність» [6, с. 34].

Одним із головних граматичних засобів вираження порівняння в аналізованому творі є порівняльний зворот. Порівняльне значення таких зворотів впливає з лексичного значення слів, що утворюють їх.

Відзначимо, що сполучники вказують на три основні функції порівняльного звороту:

1) власне-порівняльну (сполучник *як*):

- порівняльний зворот у позиції відокремленого другорядного члена речення, що стосується означення, наприклад: *Пальми стирчать гостролисті, як осока, а під ними серед штучних кущиків та камінців сама дивовижа* <...> [2, с. 99]; *Голка має бути особлива, вона, бачте, тригранна, як штик!* [2, с. 120];

- порівняльний зворот у позиції відокремленого члена речення, що стосується присудка (дієслівного чи прикметникового): *На соняшниках сьогодні був* <...>: *стоять при самій землі, як ромашки* <...> [2, с. 125]; *Народні ансамблі ростуть, як гриби, а доброго інструмента шукай та шукай* [2, с. 161];

- порівняльний зворот у позиції відокремленої прикладки: *Зустріне <...> відкритий приморський степ, рівний, як футбольне поле* [2, с. 10]; *Тільки груша, як туча, стоїть <...>* [2, с. 132];
- порівняльний зворот у позиції присудка або порівняльний присудок: *Пшениця – ну як очерет, а мишва йде тьмою <...>* [2, с. 216];
- складники стійких сполук – власне фразеологізмів: *Понурився, як Тарас на засланні* [2, с. 40]; *Сидів, як камінь бездушний* [2, с. 41]; *Темно, як у льоху під діжкою* [2, с. 165];
- 2) модально-порівняльну (сполучники *мов, мовби, ніби, наче*):
 - порівняльний зворот у позиції детермінантного другорядного члена речення: *<...> раптом виникло щось біле, вигулькнуло й, мов човник, попливло вздовж рову <...>* [2, с. 165]; *<...> далеко, наче табунчик гусей, біліють у своїх халатиках, ласують морозивом <...>* [2, с. 5];
 - порівняльний зворот у позиції відокремленої прикладки: *Там тільки медузи, мов капелюхи, плавають* [2, с. 90];
 - порівняльний зворот у позиції відокремленого означення, що виступає після попереднього відокремленого означення: *Такий невгамовний, легкий, мов скрипочка <...>* [2, с. 222];
 - 3) порівняльно-об'єктну (*ніж*): *Ні, жінки таки кращі психологи, ніж оті товстошкурі мужики!* [2, с. 74].

У романі спорадично функціонують складнопідрядні речення з підрядними порівняльними, з-поміж підрядних сполучників у складнопідрядному реченні з підрядним порівняльним домінує сполучник підрядності *мов*, наприклад: *Прикордонницька вишка маячить з одного боку, мов лелече гніздо на стовпі, з другого з'явилися силуети якихось нових корпусів* [2, с. 203].

Отже, у романі «Берег любові» Олеся Гончара функційно-семантичне поле порівняння за своєю структурою є різноплановою величиною, репрезентує моноцентричне поле й об'єднує елементи різних ієрархічних мовних рівнів, що реалізують компаративну семантику. ФСП порівняння репрезентовано ядерними і периферійними компонентами, автор надає перевагу прислівникам порівняльно-уподібнювальної семантики та порівняльним зворотам.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бажан М. Слово, напоєне світлом / М. Бажан // Слово про Олеся Гончара : Нариси, статті, листи, есе, дослідження [упорядн. В. Коваль]. – К. : Рад. Письменник, 1988. – С. 35 – 47.
2. Гончар Олесь. Берег любові / Олесь Гончар. – К. : Радянський письменник, 1976. – 227 с.
3. Кучеренко І. К. Порівняльні конструкції мови в світлі граматики / І. К. Кучеренко. – К. : Вид. КДУ, 1953. – 106 с.

4. Тараненко О. О. Місце метафори в словотворчих процесах / О. О. Тараненко // Мовознавство. – 1986. – № 3. – С. 12-16.
5. Українська енциклопедія. – К. : Укр. енцикл., 2000. – 752 с.
6. Шаповалова Н. Т. Функціонально-семантична категорія порівняння в сучасній українській мові / Н. Т. Шаповалова // Семантика і прагматика граматичних структур: Зб. наук. праць. – Донецьк : Дон. ДУ, 1998. – С. 30-36.